

# НАУКОВА ДИСКУСІЯ

## SCIENTIFIC DISCUSSION

УДК 339.9:331.556.4

### ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ БАЗИС ДОСЛІДЖЕННЯ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ: ПРИНЦИПИ ТА ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ АПАРАТ

К.В. Шиманська, к.е.н., доцент

*Житомирський державний технологічний університет, Житомир, Україна*

*Шиманська К.В. Теоретико-методологічний базис дослідження міграційних процесів: принципи та термінологічний апарат.*

Глобальні зміни у соціально-економічній сфері зумовлюють посилення міграцій, ускладнення їх причинно-наслідкових зв'язків, що вимагає перегляду теоретико-методологічних положень та інструментарію дослідження міжнародної міграції. Завданнями дослідження є удосконалення теоретико-методологічного базису дослідження проблем міжнародної міграції на основі використання інституційного підходу. В результаті дослідження конкретизовано зміст та варіації прояву принципів дослідження міжнародної міграції. Удосконалено термінологічний апарат в частині існуючих понять «міграційний потік» та «міграційний коридор», запропоновано поняття «міграційна пара», «міграційна мотивація». Це дозволяє упорядкувати підходи до дослідження факторів формування міграційної мотивації, удосконалити розуміння фактичних та потенційних міграційних потоків як об'єкта управління міграційними процесами та уточнити положення діючої міграційної політики.

*Ключові слова:* міжнародна міграція, теорія міжнародної міграції, міграційна пара, міграційний потік, міграційний коридор

*Шиманская Е.В. Теоретико-методологический базис исследования миграционных процессов: принципы и терминологический аппарат.*

Глобальные изменения в социально-экономической сфере обуславливают усиление миграции, усложнение их причинно-следственных связей, требуют пересмотра теоретико-методологических положений и инструментария исследования международной миграции. Задачами исследования является совершенствование теоретико-методологического базиса исследования проблем международной миграции на основе использования институционального подхода. В результате исследования конкретизированы содержание и вариации проявления принципов исследования международной миграции. Усовершенствован терминологический аппарат в части существующих понятий «миграционный поток» и «миграционный коридор», предложены понятия «миграционная пара», «миграционная мотивация». Это позволяет упорядочить подходы к исследованию факторов формирования миграционной мотивации, усовершенствовать понимание фактических и потенциальных миграционных потоков как объекта управления миграционными процессами и уточнить положение действующей миграционной политики.

*Ключевые слова:* международная миграция, теория международной миграции, миграционная пара, миграционный поток, миграционный коридор

*Shymanska K.V. Theoretical and methodological basis of the migration processes study: principles and terminology.*

Global changes in the socio-economic field lead to increased migration, the increasing causation complexity that requires a revision of theoretical and methodological research tools and provisions of international migration. The tasks of study are to improve the theoretical and methodological basis of international migration research by using institutional approach. The study specified the content and variations of the research principles on international migration problems. Terminology in the part of existing concepts of "migratory flow" and "migration corridor" has been improved, concepts of "migration pair" and "migration motivation" have been proposed. This allows to arrange research approaches on migration motivation factors for improving understanding of actual and potential migratory flows as an object of migration management and clarify the current migration policy provisions.

*Keywords:* international migration, international migration theory, migration pair, migratory flow, migratory corridor

**Т**рансформації суспільно-економічних відносин, які нині відбуваються у всьому світі під впливом глобалізаційних перетворень, фінансово-економічна нестабільність окремих країн та регіональних угруповань, політико-безпекові загрози та існуючі військові конфлікти призводять до посилення інтенсивності міграційних переміщень різних груп мігрантів – від абітурієнтів, що прагнуть здобути освіту в іншій країні світу, до біженців та шукачів притулку, мігруючих з гуманітарних причин. Тому багатофакторність міграційних переміщень людей у всьому світі, а також складні причинно-наслідкові зв'язки міграції з економічними, демографічними, політичними, культурними та іншими явищами вимагають перегляду теоретико-методологічних положень та формування методичного інструментарію дослідження та пояснення тенденцій та закономірностей міжнародної міграції для обґрунтованого формування положень міграційної політики.

#### Аналіз останніх досліджень та публікацій

Опрацювання теоретичних концепцій, методологічних засад наукового дослідження явища міжнародної міграції здійснювали К. Буднік (К.В. Budnik), М.В. Вербовий, Г.Р. Заремба [1], І.В. Івахнюк (И.В. Ивахнюк) [2], О.В. Кислицина [4], О.А. Малиновська, Д.С. Массей (D.S. Massey) [5], Н.П. Неклюдова, Е.Д. Рубінська (Э.Д. Рубинская), К.А. Тахтарова, Ю.М. Філатова (Ю.М. Филатова) та інші вчені та дослідники.

#### Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми

Ускладнення умов глобального економічного, соціального та політичного середовища вимагає коригування підходів до ідентифікації проблем, пов'язаних з сучасними міграційними процесами, та пошуку шляхів їх вирішення на основі застосування інституційного підходу, який вважаємо виправданим виходячи з посилення впливу формальних та неформальних інститутів.

Метою статті є удосконалення теоретико-методологічного базису дослідження проблем міжнародної міграції на основі використання інституційного підходу до формування положень теорій міжнародної міграції.

**Виклад основного матеріалу дослідження**

Враховуючи те, що явище міжнародної міграції розвивається не тільки з урахуванням формалізованих економічних показників (кон'юнктури ринку праці, рівня життя населення, макроекономічних індикаторів тощо), а й під значним впливом формальних та неформальних інститутів, абстрагуватися від врахування факторів формування міграційних потоків на всіх рівнях є неприпустимим. У зв'язку з цим, вважаємо за доцільне обрати теоретико-концептуальним базисом даного дослідження положення теорії суспільного капіталу, яка, виходячи з її змісту, становить синтез теорій

міграційних мереж та інституційного підходу та базувати напрями подальшого наукового пошуку на розробленій Д.С. Массеєм (D.S. Massey) комплексній структурі, яка теоретизувала п'ять особливостей міжнародної міграції: «1) структурні сили у країнах походження (in sending nations), які обумовлюють схильність мобільного населення до міграції; 2) структурні сили в країнах призначення (receiving nations), які створюють постійний попит на робітників-мігрантів; 3) спонукання людей, які реагують на ці структурні сили, до переміщення через кордони; 4) соціальні структури та організації, які виникають в процесі глобалізації, щоб усталити потоки людей в часі та просторі; 5) політики, які провадять уряди у відповідь на вказані структурні сили, та механізм їх функціонування на практиці щодо формування чисельності та характеристик вхідних та вихідних мігрантів» [5].

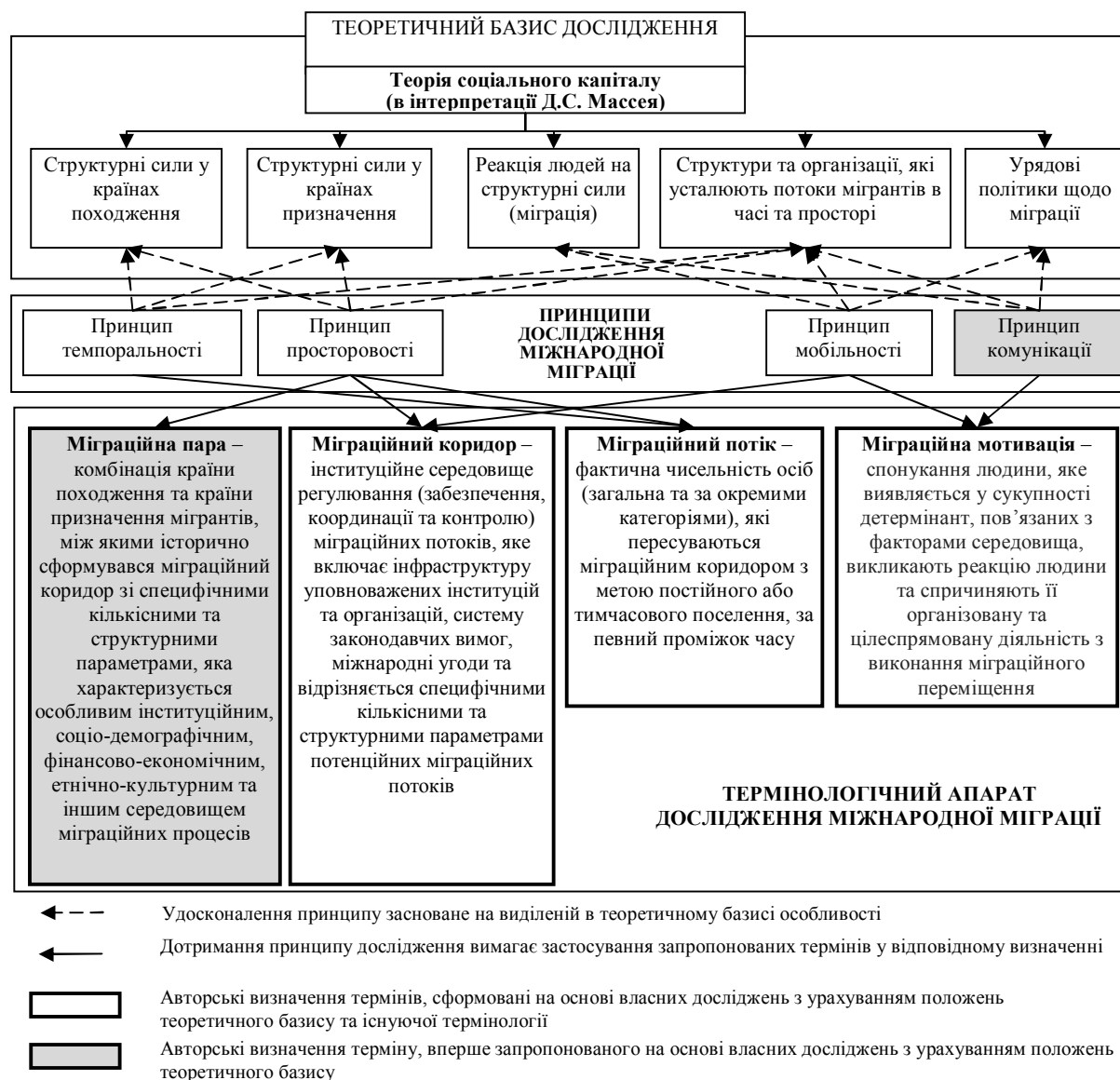


Рис. 1. Теоретико-методологічний базис вивчення проблем міжнародної міграції з частині удосконалених принципів дослідження міжнародної міграції та сформованого термінологічного апарату  
Джерело: Власна розробка автора

Таким чином, вважаємо за доцільне використовувати положення теорії суспільного капіталу в концептуальній інтерпретації Д.С. Мейсі в ході подальшого наукового пошуку в межах даного дослідження. Модель теоретико-методологічного базису дослідження проблем міжнародної міграції, сформованого з використанням положень вказаної вище теорії, представлена на рис. 1.

Підхід Д.С. Массея є обґрунтованим з точки зору комплексності поєднання ключових положень існуючих міграційних теорій, зокрема він враховує кон'юнктурні особливості розвитку країни походження та країни призначення з урахуванням теорії факторів «притягування-виштовхування», дію формальних (політики урядів) та неформальних інститутів (соціальні структури) як основних елементів інституційного середовища, а також розвиток явища міжнародної міграції на ментальному особистісному рівні (формування внутрішніх мотивів осіб, потенційно мобільних, які зважають на всі зовнішні фактори при ухваленні рішення про зовнішню міграцію). Таку інтерпретацію концептуального контексту пояснення явища міжнародної міграції вважаємо такою, що:

- відповідає складності міграційних процесів;
- передбачає багатофакторність середовища формування міграційної мотивації;
- враховує суб'єктивність формування індивідуальної міграційної мотивації на основі індивідуального набору детермінант.

Розглянемо детальніше елементи сформованого теоретико-методологічного базису вивчення проблем міжнародної міграції.

Частиною методології наукового дослідження та пояснення процесів міжнародної міграції є принципи, які повинні бути адаптовані до економічної сутності даного явища та враховувати сучасний характер, передумови та наслідки міграційних переміщень. Зокрема, принципи, використовувані у подібних наукових дослідженнях, були проаналізовані Г.Р. Зарембою [1]. Критична оцінка його трактування принципів наукових досліджень з проблем міжнародної міграції показала деяку неоднозначність та нечіткість його підходу, в результаті чого в межах даного дослідження конкретизовано зміст та варіації прояву принципів у формуванні параметрів міжнародної міграції (табл. 1).

Таблиця 1. Принципи дослідження міжнародної міграції та їх зв'язок з елементами його методології

Принцип	Варіації прояву принципу у формуванні параметрів міграцій*	Реалізація принципу при формуванні елементів методології дослідження*
Принцип темпоральності**	1) тривалість (проміжок часу), протягом якого спостерігаються суттєві міграційні переміщення між країною походження та країною призначення (у міграційній парі); 2) стійкість міграційних потоків (тобто відносна стабільність переміщень в межах міграційної пари)	Дуалістичний характер прояву даного принципу дозволяє ідентифікувати часові межі дослідження міграційних потоків (наприклад, хвилі міграції), здійснювати їх прогнозування, а стійкість міграційного потоку обумовлює формування стійких комунікаційних зв'язків всередині та за межами міграційних мереж у міграційних парах через створення сталих міграційних осередків (див. принцип комунікації)
Принцип просторовості**	1) просторове взаємне розміщення країн міграційної пари 2) просторове розміщення країн міграційної пари відносно інших країн та регіонів світу, включаючи приналежність до інтеграційних угруповань	Просторове розміщення країн міграційної пари та їх приналежність до конкретних регіонів світу визначає не тільки параметри відстані досліджуваних міграційних потоків, але й дозволяє окреслити особливості інституційного середовища формування міграційних мотивів у мігрантів, створюваного діями та зв'язками формальних та неформальних інститутів як у самих країнах, так і у регіональних інтеграційних угрупованнях, до яких вони входять
Принцип комунікації*	1) наявність сталих комунікативних зв'язків, сформованих в межах міграційних мереж та з потенційними мігрантами 2) наявність активних чи пасивних комунікацій з формальними та неформальними інститутами середовища формування міграційних потоків	Даний принцип реалізується при визначенні предметної площини дослідження, яка пов'язана з обраним теоретичним базисом (використанням теорії суспільного капіталу) та полягає у вивченні активних та пасивних комунікаційних зв'язків особи з формальними та неформальними інститутами, які беруть участь у формуванні міграційних мотивів та створюють інституційне середовище формування міграційної політики
Принцип мобільності**	1) формування фактичного міграційного потоку, що полягає у фізичному переміщенні осіб 2) формування міграційного мотиву, що визначає потенційні міграційні потоки	Принцип мобільності покладається в основу формування фактографічної бази дослідження міграційних процесів в Україні та світі та обумовлює його методичний інструментарій. Зокрема, специфіка фактичних даних про динаміку та структуру міграційних потоків, параметри міграції спричиняє потребу використання аналітичного інструментарію дослідження, статистичного аналізу, методів моделювання; дані ж про формування міграційних мотивів, будучи абсолютно суб'єктивними на рівні індивідуальної мотивації, для їх узагальнення та агрегування вимагають використання критеріальної оцінки інтенсивності дії детермінант міграційних мотивів

Джерело: \*\*Складено автором за матеріалами [1]

\* Власна розробка автора

Окреслення даних принципів дозволила удосконалити та розвинути елементи методологічного базису дослідження міжнародної міграції як явища міжнародної економіки, зокрема уточнити предметну площину даного дослідження в частині дії формальних та неформальних інститутів середовища формування міграційних мотивів (на мікрорівні) та міграційної політики (на макрорівні та глобальному рівні).

Крім того, в ході дослідження визначено доцільність перегляду змістовного наповнення використовуваних щодо проблем міжнародної міграції термінів та понять з урахуванням положень інституційного підходу.

Зокрема, дослідження підходу до трактування основних термінів, що входять по понятійно-категорійного апарату досліджень міграції, дозволило встановити, що активно використовується поняття «міграційний коридор». Зокрема, на думку А.В. Козакової «об'єктом дослідження, повинен виступати так званий «міграційний коридор» як демографічний феномен, а предметною областю – його динаміка і ризики, що виникають внаслідок прогресії» [3]. В інтерпретації міграційного коридору дослідниця притримується думки І.С. Шегаєва та А.Г. Полозова, розуміючи під міграційним коридором «територіальну область,

проміжок, що знаходиться між державними кордонами і слугує буферною зоною для перетину державних кордонів» [3].

Кислицина О.В. пропонує «використовувати дефініції «міграційний потік» (спрямоване переміщення певної кількості мігрантів, віднесене до певного періоду часу); «міграційна асиметрія» (невідповідність і непропорційність розподілу міграційних потоків між країнами або регіонами світу, що виявляється у глобальному вимірі); «міграційна мережа» (сукупність контактів і взаємодій мігрантів, яка забезпечує передачу необхідної їм інформації між країнами імміграції та еміграції, а також сприяє організації міграційних процесів)) [4]. На нашу думку, слід схвально оцінити формалізацію понять «міграційна мережа» та «міграційна асиметрія», які уточнюють об'єкт та предмет міграційних досліджень.

Однак, для формування термінологічного апарату даного дослідження нами конкретизовано існуючі поняття «міграційний потік» та «міграційний коридор» та запропоновано нові поняття «міграційна пара» та «міграційна мотивація». Візуалізацію співвідношення даних понять приведено на рис. 2.

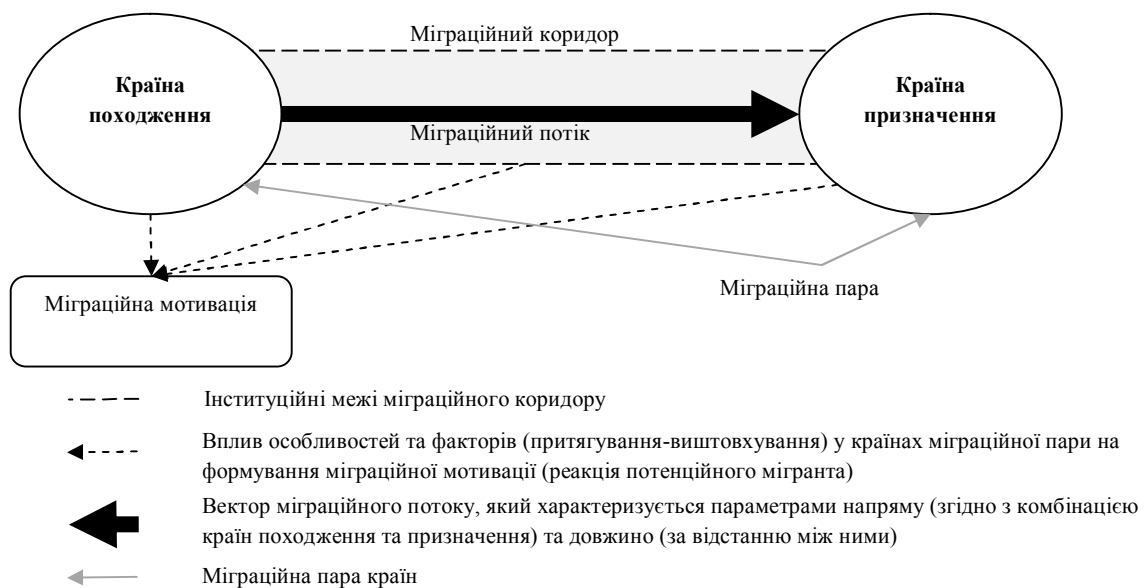


Рис. 2. Співвідношення уточнених та запропонованих понять до складу понятійно-категорійного апарату дослідження проблем міжнародної міграції

*Джерело: Власна розробка автора*

До рисунку 2 слід дати окремі пояснення щодо співвідношення використовуваних понять. Так, на противагу до існуючих підходів щодо розуміння поєднання країни походження і країни призначення, яке, як правило називають міграційним коридором, вважаємо за доцільне використовувати поняття «міграційна пара». Ми визначаємо її як комбінацію країни походження та країни призначення мігрантів, між якими історично сформувався міграційний коридор зі специфічними кіль-

кісними та структурними параметрами, яка характеризується особливим інституційним, соціо-демографічним, фінансово-економічним, етнічно-культурним та іншим середовищем міграційних процесів.

У свою чергу, виходячи з виправданості застосування інституційного підходу, визначаємо міграційний коридор як інституційне середовище регулювання (забезпечення, координації та контролю) міграційних потоків, яке включає інфра-

структуру уповноважених інституцій та організацій, систему законодавчих вимог, міжнародні угоди та відрізняється специфічними кількісними та структурними параметрами потенційних міграційних потоків.

Це означає, що місткість та стійкість міграційного коридору визначається системою інституційних норм та вимог, а звуження чи розширення міграційного коридору означає, відповідно, ужорсточення чи лібералізацію міграційного режиму, встановленого між країнами, що впливає, у свою чергу, на реальну величину та динаміку міграційних потоків, які, за нашим визначенням, є фактичною чисельністю осіб (загальною та за окремими категоріями), які пересуваються міграційним коридором з метою постійного або тимчасового поселення, за певний проміжок часу.

Останнім важливим поняттям у цій термінологічній системі є поняття «міграційна мотивація». Ми визначаємо її як спонукання людини, яке виявляється у сукупності детермінант, пов'язаних з факторами середовища, викликають реакцію людини та спричиняють її організовану та цілеспрямовану діяльність з виконання міграційного переміщення. Зауважимо, що дане середовище викликане детермінантами, які діють у країнах міграційної пари, а також у сформованих між країнами міграційних коридорах.

Використання даної термінології дозволяє упорядкувати підходи до дослідження факторів та детермінант формування міграційної мотивації, удосконалити розуміння фактичних та потенційних міграційних потоків як об'єкта управління міграційними процесами та уточнити положення діючої міграційної політики.

### Висновки

Таким чином, проведене дослідження теоретико-методологічних засад дослідження міжнародної міграції як явища міжнародної

економіки дає підстави сформулювати наступні висновки.

1. Багатофакторність явища міжнародної міграції на сучасному етапі розвитку економічних, політичних, демографічних, культурних та інших трансформацій посилюють актуальність удосконалення теоретико-методологічних положень та формування методичного інструментарію дослідження тенденцій та закономірностей міжнародної міграції.

2. Не дивлячись на широкий розвиток міграційних теорій та їх тривалу еволюцію, на сучасному етапі ускладнення умов глобального середовища вимагає коригування підходів до ідентифікації проблем, пов'язаних з сучасними міграційними процесами, та пошуку шляхів їх вирішення на основі застосування інституційного підходу.

3. Доцільним теоретико-концептуальним базисом дослідження міжнародної міграції вважаємо положення теорії суспільного капіталу в інтерпретації Д.С. Массея. На цій основі сформовано модель теоретико-методологічного базису дослідження проблем міжнародної міграції, яка включає крім вихідної теоретичної концепції, також принципи дослідження (темпоральності, просторовості, мобільності, комунікації).

4. Удосконалено термінологічний апарат дослідження процесів міжнародної міграції шляхом конкретизації існуючих понять «міграційний потік» та «міграційний коридор» та запропоновано нові поняття «міграційна пара» та «міграційна мотивація», а також розкрито їх зміст. Це дозволяє упорядкувати підходи до дослідження формування міграційної мотивації, удосконалити розуміння фактичних та потенційних міграційних потоків як об'єкта управління міграційними процесами та уточнити положення діючої міграційної політики.

### Abstract

Numerous factors of international migration phenomenon at the current stage of economic, political, demographic, cultural and other transformations enhance urgency of improving the theoretical and methodological provisions and the formation of research tools on international migration trends and patterns

The task of this research is to improve the theoretical and methodological basis of the study on international migration problems according to the institutional approach to international migration theories.

Despite the widespread development of migration theories and their long evolution, at the current stage complications of global environment conditions require the correction of approaches to identifying problems related with modern migration and finding the way to solve them on the institutional basis.

We consider that appropriate theoretical and conceptual basis of international migration study is the theory of social capital in D.S. Massey interpretation. On this basis the model of theoretical and methodological basis of international migration study have been formed. It includes the initial theoretical concepts and principles (temporality, spatiality, mobility, communication).

Terminology of international migration processes study has been improved by specifying the existing concepts of "migratory flow" and "migration corridor" and new concepts of "migration pair" and "migration motivation" have been proposed as well as their content have been disclosed. This allows to arrange research approaches on migration motivation factors for improving understanding of actual and potential migratory flows as an object of migration management and clarify the current migration policy provisions.

*JEL Classification: F22.*

**Список літератури:**

1. Заремба Г.Р. Зовнішня міграція українців. Стан дослідження / Г.Р. Заремба // Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики. – 2014. – Вип. 62. – С. 39-45. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/stapttp\\_2014\\_62\\_7](http://nbuv.gov.ua/UJRN/stapttp_2014_62_7).
2. Ивахнюк И.В. Развитие миграционной теории в условиях глобализации. Часть 1 // Век глобализации: исследование соврем. глоб. процессов. – М.: Издательство «Учитель». – 2015. – № 1 (15). – С. 36-51.
3. Казакова А.В. Миграционный коридор: понятие, тенденции, риски // Молодой ученый. – 2015. – № 20. – С. 403-405.
4. Міжнародна трудова міграція в умовах глобалізації [Текст]: автореф. дис. канд. екон. наук: 08.00.02 / Кислицина Ольга Володимирівна; Донец. нац. ун-т економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського. – Донецьк, 2011. – 20 с.
5. Massey D.S. A Missing Element in Migration Theories // Migration Letters. – 2015. – Т. 12. – №. 3. – С. 279-299 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.tplondon.com/journal/index.php/ml/article/viewFile/568/411>.

**References:**

1. Zaremba, G.R. (2014). Zovnishnya migraciya ukrayinciv. Stan doslidzhennya [Ukrainian foreign migration. Studies condition]. Socialni texnologiyi: aktualni problemy teorii ta praktyky – Social technologies: actual problems in theory and practice, Issue 62, 39-45, Retrieved from [http://nbuv.gov.ua/UJRN/stapttp\\_2014\\_62\\_7](http://nbuv.gov.ua/UJRN/stapttp_2014_62_7) [in Ukrainian].
2. Ivahnyuk, I.V. (2015). Razvitie migratsionnoy teorii v usloviyah globalizatsii. Chast 1 [The development of the migration theory in the context of globalization. Part 1]. Vek globalizatsii: issledovanie sovrem. glob. Protsessov – Globalization Age: study of contemporary processes of globalization, M.: Izdatelstvo "Uchitel", 1 (15), 36-51 [in Russian].
3. Kazakova, A.V. (2015). Migratsionnyiy koridor: ponyatie, tendentsii, riski [Migration corridors: the concept, trends, risks]. Molodoy uchenyy – Young scientist, 20, 403-405 [in Russian].
4. Kyslytsyna, O.V. (2011). Mizhnarodna trudova mihratsiia v umovakh hlobalizatsii [International labor migration in the context of globalization]. Extended abstract of candidate's. Donetskyi natsionalnyi universytet ekonomiky i torhivli im. M. Tuhana-Baranovskoho, Donetsk [in Ukrainian].
5. Massey, D.S. (2015). A Missing Element in Migration Theories. Migration Letters, Vol. 12, 3, 279-299 Retrieved from [www.tplondon.com/journal/index.php/ml/article/viewFile/568/411](http://www.tplondon.com/journal/index.php/ml/article/viewFile/568/411).

Надано до редакційної колегії 16.09.2016

Шиманська Катерина Володимирівна / Kateryna V. Shymanska  
[kv.shymanska@gmail.com](mailto:kv.shymanska@gmail.com)

**Посилання на статтю / Reference a Journal Article:**

*Теоретико-методологічний базис дослідження міграційних процесів: принципи та термінологічний апарат [Електронний ресурс] / К. В. Шиманська // Економіка: реалії часу. Науковий журнал. – 2016. – № 5 (27). – С. 90-95. – Режим доступу до журн.: <http://economics.opi.ua/files/archive/2016/n5.html>*